

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

УДК 339.9 : 517.521 : 334.012.82

Борищевський В. В.,

д.е.н., доц., завідувач відділу розвитку територіальних громад і транскордонного співробітництва, ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, м. Львів

Куцаб-Бонк К. К.,

к.е.н., викладач, Вища державна техніко-економічна школа імені Броніслава Маркевича, м. Ярослав, Польща

ПРИКОРДОННА ТОРГІВЛЯ І ТРАНСКОРДОННА КОНВЕРГЕНЦІЯ: ВЗАЄМНИЙ ВПЛИВ НА ТЛІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. Поглиблення європейської інтеграції України супроводжується активізацією зовнішньоторговельних зв'язків з країнами-членами ЄС. Це стосується як міждержавного рівня, так і регіональних аспектів зовнішньої торгівлі товарами та послугами. У цьому контексті важливою сферою дослідження потенціалу зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС є прикордонна торгівля. Зокрема, в сучасних умовах європейської інтеграції актуалізується проблематика впливу прикордонної торгівлі на транскордонну конвергенцію регіонів. На основі аналізу основних проблем прикордонної торгівлі між Україною та ЄС сформульовано пропозиції для органів державної влади та місцевого самоврядування щодо пріоритетних напрямів стимулювання транскордонних конвергентних процесів. Першочергову увагу приділено засобам ліквідації наявних інституційних дисфункцій та механізмів розвитку прикордонної інфраструктури.

Ключові слова: прикордонна торгівля, транскордонне співробітництво, транскордонна конвергенція, європейська інтеграція, економічні виклики.

Borshchevsky V.V.,

Doctor of Economics, Associate Professor, Director of the Department of Local Communities Development and Cross-border Cooperation, State Institution "Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine", Lviv

Kutsab-Bonk K.K.,

Ph.D, Lecturer, The State Higher School of Technology and Economics named after Bronisław Markiewicz, Yaroslav, Poland

BORDER TRADE AND CROSS-BORDER CONVERGENCE: THE MUTUAL INFLUENCE ON MODERN CHALLENGES OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The deepening of the European integration of Ukraine is accompanied by intensification of foreign trade relations with the EU. This applies both: central and regional levels of foreign trade in goods and services. In this context, an important area of research of the potential of foreign trade between Ukraine and the EU is cross-border trade. In particular, under modern conditions of European integration, issues of impact of cross-border trade on regional cross-border convergence are updated. Based on the analysis of the main problems of cross-border trade between Ukraine and the EU, proposals for state authorities and local self-government on the priority of stimulating of transboundary convergence processes are formulated. Priority is given to the means of eliminating of the institutional dysfunctions and the mechanisms of development of border infrastructure.

Keywords: cross-border trade, cross-border cooperation, cross-border convergence, European integration, economic challenges.

Постановка проблеми. Транскордонне співробітництво між Україною та ЄС охоплює широке коло проблем, пов'язаних із розвитком соціально-економічних взаємозв'язків між сусідніми прикордонними регіонами. Зокрема, одне з важливих місць у цьому зв'язку відводиться проблематиці прикордонної торгівлі, яка охоплює сферу експортно-імпорتنних операцій у межах відповідних транскордонних регіонів.

На сучасному етапі європейської інтеграції України прикордонна торгівля з ЄС стикається з низкою проблем, породжених протягом попередніх років і не вирішених належним чином до цього часу. Передусім це стосується значного рівня ілєгалізації транскордонних торговельних операцій, зумовлених наявними інституційними дисфункціями, а також концентрації експорту та імпорту товарів у вузькому номенклатурному сегменті.

Це обмежує потенціал використання прикордонної торгівлі з метою активізації транскордонного співробітництва та інтенсифікації транскордонного товарообміну. Як наслідок, відбувається блокування конвергентних процесів у транскордонному просторі між Україною та ЄС. При цьому зберігаються суттєві відмінності у рівнях економічної активності та якості життя по різні боки кордону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи актуальність окресленої проблематики у транскордонному співробітництві між Україною та ЄС, яка виявляється протягом доволі тривалого періоду часу, її дослідженню присвячені численні публікації українських науковців. Наприклад, В. Гоблик та О. Королович пояснюють актуалізацію проблематики прикордонної торгівлі між Україною та ЄС насамперед новими викликами європейської інтеграції, а також підписанням та ратифікацією угод про малий прикордонний рух між Україною та ЄС. У зв'язку з цим, на думку авторів, виникає потреба в удосконаленні регуляторної політики у сфері транскордонного співробітництва та підприємництва, включаючи створення належних умов для ведення прикордонної торгівлі в межах транскордонних регіонів, сформованих між Україною та ЄС [2, с. 207].

Н. Мікула та В. Засадко відмічають, що відсутність вітчизняної транскордонної статистики та недооцінка органами державного управління транскордонного співробітництва як інструменту регіонального розвитку спричинили формування у суспільній свідомості хибних уявлень про те, що домінантними та пріоритетними сферами розвитку транскордонного співробітництва є культура й туризм. Однак дослідження свідчать, що громадяни України та країн – членів ЄС на сучасному етапі здійснюють перетин кордону передусім з метою торговельної діяльності. Вказані автори також наголошують: “Транскордонна торгівля відіграє вагомий роль у соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів, а саме збільшує доходи осіб, що беруть у ній участь, водночас активізуючи місцеве виробництво та стимулюючи надання послуг” [9, с. 79].

На думку В. Козуба, існує значний вплив прикордонної торгівлі та транскордонних ринків на життє-

діяльність прикордонних територій, а також на конкурентоспроможність економіки прикордонних регіонів. Адже їх мешканці мають значно ширші можливості для отримання благ на свої доходи, ніж мешканці центральних регіонів. Закупівля підприємцями через механізм прикордонної торгівлі дрібних партій товарів створює передумови для прискореного асортиментного насичення товарного ринку, з широкою гамою якісних та цінових характеристик, розрахованих на споживача з середнім рівнем доходів [5].

І. Тимечко вказує на те, що в міжнародній практиці не вироблено універсальних інструментів регулювання системи взаємодії суб'єктів, а також територій локалізації прикордонної торгівлі (здебільшого через відмінності принципів державної економічної політики й особливостей міждержавних та міжрегіональних відносин у транскордонному просторі). Попри це іноземний досвід засвідчує, що прикордонна торгівля успішно розвивається навіть при відсутності будь-яких преференцій, визначених територій чи спеціальних економічних зон [10, с. 108].

Крім згаданих авторів, проблематиці прикордонної торгівлі між Україною та ЄС присвячені також праці І. Бабець, П. Беленького, Є. Матвєєва, І. Михасюка, А. Мокія, В. Шевчука та інших дослідників.

Водночас до цього часу не здійснено відповідних системних досліджень щодо впливу прикордонної торгівлі на транскордонну конвергенцію регіонів, а також щодо особливостей зворотного впливу конвергенції на диверсифікацію експорту та імпорту товарів і послуг у транскордонному просторі між Україною та ЄС.

Постановка завдання. Основною метою статті є дослідження взаємозалежності між розвитком прикордонної торгівлі та характером економічної конвергенції у транскордонному просторі між Україною та ЄС. Іншими важливими цілями публікації виступають: виявлення ключових проблем прикордонної торгівлі між Україною та ЄС на сучасному етапі європейської інтеграції та окреслення впливу прикордонної торгівлі на транскордонну конвергенцію регіонів, включаючи розробку відповідних рекомендацій для органів державної влади і місцевого самоврядування України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною рисою прикордонної торгівлі є її спрямованість на задоволення місцевих потреб щодо виробництва товарів у межах прикордонної території, а також товарів, призначених для споживання в межах цієї самої території. Виручка від прикордонної торгівлі значною мірою залишається на території прикордонних регіонів і використовується для розширення асортименту споживчих товарів, закупівлі обладнання, технологій, матеріалів і сировини для розвитку господарства цих регіонів. Часто прикордонна торгівля виступає різновидом преференційної торгівлі, що передбачає надання однією державою іншій на взаємній основі пільг у торговельному режимі. Зокрема, на товари та інші предмети, які обертаються у прикордонній торгівлі, можуть надаватися тарифні преференції (тарифні пільги) у вигляді

звільнень від обкладання митом, зниження ставок мита, встановлення квот на преференційне ввезення [4].

Водночас у транскордонному просторі між Україною та ЄС прикордонна торгівля стикається з цілою низкою проблем, які унеможливають ефективне виконання нею тих функцій, що покладаються на прикордонну торгівлю у розвинутих державах світу, зокрема у країнах-членах ЄС.

Так, упродовж багатьох років спостерігається високий рівень іллегальних експортно-імпортних операцій у прикордонній торгівлі України з країнами-членами ЄС. Передусім це стосується контрабанди товарів і послуг, якою супроводжується іллегалізація човникової торгівлі та трудової міграції з України до ЄС, що призвело до суттєвого зростання трансакційних витрат учасників транскордонного співробітництва.

Наприклад, Я. Логінов відмічає, що в українських прикордонних районах використання переваг прикордонного розташування асоціюється переважно з не зовсім легальними речами. Він, зокрема, констатує: “Якщо хтось із мешканців українсько-польського прикордоння і розбагатів, то переважно завдяки хабарам на митниці, торгівлі сигаретами або заробітком у стилі “50 баксів за те, що тебе перевеземо через кордон без черги”. Переконавання, що на сусідстві польського кордону можна заробити хіба що нелегально, копіюється і в нижчих сферах. Незаможним жителям прикордонних районів і на думку не спаде возити до Польщі на продаж інші товари, ніж сигарети і алкоголь, хоча позитивні винятки є” [6].

Цей же автор вказує, що згідно з оцінками Митної Служби Польща щорічно втрачає кілька десятків мільйонів злотих через контрабанду до Польщі акцизних товарів – цигарок та алкоголю. Значна частина цих втрат – це “заслуга” громадян України, які мешкають поблизу польського кордону і користуються безвізовим рухом, для котрих контрабанда є головним джерелом доходу. Водночас українці, які продають ввезені до Польщі цигарки, стверджують, що не робили б цього, якби мали можливість заробляти на життя в інший спосіб. [7]

Механізм сучасної прикордонної торгівлі між Україною та ЄС, який набув свого максимального поширення та найбільш яскравого вираження в українсько-польському транскордонному регіоні, доволі чітко описується І. Агелко. Зокрема, авторка відмічає: “Прикордонний бізнес притаманний переважно регіонам Західної України. Зазвичай, у потоках такого заробітку широко представлене населення малих міст та сільської місцевості. Отримуючи візи заробітчани вирушають до кордону. Черги на кордоні становлять кілька тисяч осіб. Лише через пішохідний перехід міжнародного автомобільного пункту пропуску “Шегині” щодня проходить близько 3,5 тисячі людей. У свята ж кількість піших туристів тут сягає семи тисяч. Українські заробітчани використовують “чесно” зароблені кошти на власний розсуд. Одні – перевозять їх в Україну, намагаючись таким чином покращити добробут своєї сім’ї на батьківщині. Інші – витрачають їх у країні-споживача “піших” товарів, купуючи дешевші товари. При цьому закупівля товарів здійснюється як на продаж, так і для

внутрішнього використання. Придбавши за кордоном “дешеві” товари, українці заробляють, продаючи привезене вдома. Такий спосіб заробітку отримав назву “човникового” бізнесу. На думку експертів, у цьому бізнесі нині перебуває не більше 400–450 тис. українських громадян. Водночас, його об’єктами є передусім товари легкої промисловості: одяг, взуття, продукти харчування, в тому числі фрукти та овочі. Зазначені товари перевозяться “човниками” як з використанням автомобільного транспорту, так і автобусними та залізничними маршрутами. Каналами реалізації товарів “човникового” бізнесу в Україні є приватні крамниці роздрібної торгівлі та ринки, на яких реалізовується абсолютна більшість продукції. “Човникові” міграції допомагають багатьом українцям вижити, дозволяють набутися досвіду господарювання в ринкових умовах, уможливають перетворення частини з них на підприємців” [1, с. 198].

Таким чином, сучасна прикордонна торгівля між Україною та ЄС є доволі складним та багатоаспектним явищем, яке охоплює різні площини транскордонного співробітництва та соціально-економічного партнерства в українсько-польському, українсько-словацькому, українсько-угорському та українсько-румунському транскордонних регіонах.

З одного боку, така торгівля спрямована на вирішення соціальних проблем мешканців прикордонних регіонів України, стимулювання їх підприємницької активності та запозичення успішного досвіду організації торговельного бізнесу в сусідніх країн-членів ЄС. Крім того, вона сприяє зниженню цін на цілі групи товарів, що є особливо позитивним у разі, коли мова йде про надмірно монополізовані та сковані картельними угодами сегменти продовольчого та інших товарних ринків у прикордонних регіонах України.

Проте, з іншого боку, прикордонна торгівля України з сусідніми країнами-членами ЄС, передусім у тому вигляді, в якому вона сьогодні переважно здійснюється, несе у собі цілу низку загроз та ризиків. Насамперед це стосується поширення інституційних проблем, породжених домінуючими формами сучасної прикордонної торгівлі між Україною та ЄС. Адже велика частка іллегальних, зокрема контрабандних, операцій спричиняє зростання трансакційних витрат інших учасників транскордонного співробітництва, зокрема тих, які не включені у діючу систему “човникової торгівлі”. Черги на кордонах, а також ускладнення процедури отримання віз у зв’язку з напливом великої кількості бажаючих призводить до вимивання з транскордонного бізнесу значної кількості потенційно успішних підприємців, спроможних привносити інновації у діючу модель прикордонної торгівлі.

Крім того, “човникова торгівля”, частково вирішуючи економічні проблеми мешканців прикордоння, породжує ризики поширення транскордонних іллегальних операцій та різко звужує сферу економічної активності місцевого населення, фактично демотивуючи його займатися іншими видами економічної діяльності, зокрема сільським господарством або ж місцевими промислами чи долучатися до роботи у сфері послуг.

Це консервує нинішній формат прикордонного товарообміну між сусідніми регіонами України та країн-членів ЄС, укорінюючи наявні економічні диспропорції в транскордонному співробітництві та функціонуванні транскордонних ринків. Як наслідок, формується своєрідна квазіспеціалізація учасників підприємницької діяльності по різні боки кордону, в якій українське прикордоння виконує роль периферії, а сусідні прикордонні території Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії – роль умовних економічних центрів.

Як наслідок, транскордонне співробітництво виявляється не спроможним виконувати свою основну мету – вирівнювання темпів економічного розвитку та соціальних стандартів життя по різні боки кордону. Тим самим прикордонна торгівля фактично блокує транскордонну конвергенцію регіонів, локалізованих по різні боки кордону. Адже прикордонні регіони України по суті залишаються приреченими на експорт дешевих сировинних товарів і некваліфікованої робочої сили, у той час, як по інший бік кордону відбувається модернізація інфраструктури та впровадження інновацій, передусім у промисловості, сфері послуг та фінансово-банківському секторі економіки.

У цьому контексті В. Гоблик відзначає, що в транскордонному співробітництві між Україною та ЄС спостерігається низка економічних диспропорцій, які насамперед відображаються на торгівлі послугами. Адже їх обсяг в офіційному експорті та імпорті між прикордонними регіонами України та сусідніх країн-членів ЄС більш ніж у двадцять разів поступається обсягу торгівлі товарами [3, с. 92, 112-113].

В результаті описаного прикордонна торгівля між Україною та ЄС залишається у полоні старих стереотипів та форм економічної активності. Це значною мірою відбувається внаслідок збереження існуючих диспропорцій у транскордонному співробітництві. Адже вони блокують активізацію інвестиційної діяльності, спрямованої на спільне використання наявного транскордонного економічного потенціалу сусідніх прикордонних регіонів України та країн-членів ЄС, передусім у напрямі реалізації транскордонних інноваційних проєктів. Зокрема, це стосується фактичної відсутності інвестиційних проєктів, що здійснюються через транскордонні інноваційні кластери, транскордонні технологічні та наукові парки, транскордонні центри трансферу інновацій тощо.

Тобто є всі підстави для висновку про те, що блокування транскордонних конвергентних процесів обмежує розвиток прикордонної торгівлі. Передусім це пов'язано з підвладністю економіки прикордонних регіонів впливу як конвергентних, так і дивергентних процесів. Вказаний вплив виявляється у процесі функціонування транскордонних ринків. Відтак, завдяки поширенню транскордонної конвергенції збільшується частка інноваційних товарів і якісних послуг, які є об'єктами прикордонної торгівлі. Крім того, зростає інтенсивність внутрішньогалузевого прикордонного товарообміну та зменшується обсяг тіньових операцій.

Таким чином, взаємне підсилення прикордонної торгівлі й транскордонної конвергенції створює сприятливий ґрунт для використання синергетичних ефектів у процесі реалізації заходів, спрямованих на системний розвиток транскордонного співробітництва між Україною та країнами-членами ЄС.

До таких заходів слід насамперед віднести розвиток та наповнення сучасним змістом інформаційно-аналітичної та навчально-освітньої складових транскордонного співробітництва. Зокрема, слід запровадити сучасний механізм задоволення попиту з боку суб'єктів транскордонного бізнесу на якісну аналітичну інформацію та кваліфіковані кадри задля підвищення їх конкурентоспроможності на транскордонних ринках. Адже більшість аналітичної інформації щодо функціонування транскордонних ринків сьогодні концентрується у закритих інсайдерських мережах, а кадри, спроможні нею ефективно користуватися та розпоряджатися, готуються не стільки в сегменті офіційних вищих та інших навчальних закладів, скільки в процесі безпосередньої прикордонної торгівлі, з усіма її описаними недоліками.

З метою стимулювання транскордонних конвергентних процесів через удосконалення механізму прикордонної торгівлі між Україною та ЄС доцільно запропонувати низку заходів, спрямованих на підвищення професійного рівня учасників транскордонного товарообміну.

Зокрема, Н. Мікула та І. Тимечко виділяють декілька груп учасників прикордонної торгівлі за їх мотивацією, а саме: покупців для власних потреб тих товарів і послуг, які більш якісні чи дешевші на суміжних прикордонних територіях; покупців товарів чи послуг, які відсутні на місцевому ринку; осіб, що торгують з метою заробітку тощо [8].

До цього можна додати посередників та надавачів послуг іншим учасникам транскордонного співробітництва, а також підприємницькі структури, для яких прикордонна торгівля виступає лише одним із багатьох видів економічної активності, поряд з іншими видами їх підприємницької діяльності, в тому числі – на транскордонних ринках.

З погляду стимулювання конвергентних процесів у транскордонному просторі між Україною та ЄС пріоритетного значення слід надавати підвищенню освітньо-кваліфікаційного рівня та вдосконаленню інформаційно-аналітичного забезпечення трьох основних груп учасників прикордонної торгівлі.

По-перше, мешканцям прикордонних територій, які займаються прикордонною торгівлею з метою власного заробітку, доцільно запропонувати можливість підвищити ефективність комерційно-збутової діяльності на основі здобуття ними відповідної освіти чи підвищення кваліфікації. З цією метою у прикордонних із ЄС регіонах України слід розгорнути низку навчально-освітніх програм і пілотних проєктів, спрямованих на формування сучасного сегмента прикордонних торговців, спроможного розвиватися на засадах ведення легального транскордонного бізнесу та орієнтуватися на принципи ділової етики ЄС.

По-друге, дрібним підприємницьким структурам, для яких прикордонна торгівля не є основним видом економічної діяльності, слід запропонувати якісний інформаційний продукт і відповідне консалтингове забезпечення, які б дозволили їм розширити спектр власної економічної активності у сегменті прикордонної торгівлі, передусім на основі впровадження сучасних форм і методів прикордонного товарообміну з використанням досвіду країн-членів ЄС.

По-третє, підприємцям, які залучені у сферу транскордонного співробітництва і прикордонної торгівлі в якості надавачів послуг, необхідно запропонувати можливість розвивати власний бізнес на основі вдосконалення інфраструктури транскордонних ринків. Передусім це стосується модернізації інформаційної, фінансової, транспортної та маркетингової інфраструктури транскордонних ринків шляхом її наближення до стандартів ЄС. Окремим напрямом поліпшення інфраструктурного забезпечення прикордонної торгівлі послугами є розвиток інституційної інфраструктури в межах транскордонного простору між Україною та ЄС. З цією метою слід розробити систему заходів, спрямованих на стимулювання та розвиток транскордонних інноваційних кластерів, транскордонних інформаційних мереж, транскордонних наукових і технологічних парків, транскордонних центрів трансферу технологій тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Сучасна прикордонна торгівля відіграє важливу роль у розвитку транскордонного співробітництва. Водночас у транскордонному просторі між Україною та ЄС вона стикається з цілою низкою проблем, які знижують її ефективність. Передусім це стосується наявних інституційних дисфункцій, які обмежують позитивний вплив прикордонної торгівлі на поширення транскордонної конвергенції. Це актуалізує необхідність викорінення таких проблем прикордонної торгівлі між Україною та ЄС, як контрабанда, вузький спектр товарів, що експортуються та імпортуються, низька частка послуг у прикордонній торгівлі тощо. Пріоритетними засобами подолання описаних проблем є вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення учасників транскордонного бізнесу, а також підвищення їх навчально-освітнього рівня.

Подальші дослідження у цьому напрямі можуть стосуватися розробки механізмів розвитку транскордонних ринків послуг з метою збільшення їх частки у прикордонній торгівлі та стимулюванні конвергентних процесів у транскордонному просторі між Україною та ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ангелко І. Тіньова діяльність домогосподарств в Україні в умовах трансформаційної економіки / І. Ангелко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 3. Т. 3. – С. 194-200.
2. Гоблик В. Актуальні проблеми розвитку суб'єктів прикордонної торгівлі в транскордонному регіоні / В. Гоблик, О. Королович // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2016. – Вип. 1 (5). – С. 207-210.
3. Гоблик В. Спільні транскордонні регіони України та ЄС: зовнішньоекономічний аспект / В. Гоблик ; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2012. – 305 с.
4. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств : навчальний посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://b-ko.com/book_250_glava_23_7.2 Спеціальні пр.html/](http://b-ko.com/book_250_glava_23_7.2_Specjalni_pr.html/).

5. Козуб В. Зростання ролі транскордонних ринків у розвитку прикордонного співробітництва / В. Козуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://euroregion2013.blogspot.com/2013/04/blog-post_8594.html/.

6. Логінов Я. Втрачені шанси українсько-польського прикордоння / Я. Логінов // Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/economics_of_regions/vtracheni-shansi-ukrayinopolskogo-prikordonnya-.html/

7. Логінов Я. Легальна прикордонна торгівля наразі не замінить контрабанду / Я. Логінов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://porteuropa.eu/ua/wizy-kordon/kontrabanda-korupcija/2278-lehalna-torhivla-ne-zaminyt-kontrabandu/>.

8. Мікула Н. Розвиток транскордонного співробітництва України в умовах розширеного ЄС / Н. Мікула, І. Тимечко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Desember/11.htm/>.

9. Мікула Н. Транскордонне співробітництво України в контексті євроінтеграції : монографія / Н. Мікула, В. Засадко. – К. : НІСД, 2014. – 316 с.

10. Тимечко І. Розвиток прикордонної торгівлі в контексті Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС / І. Тимечко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – Вип. 4 (114). – С. 107-110.

REFERENCES

1. Anhelko I. (2011), *Tinova diialnist domohospodarstv v Ukraini v umovakh transformatsiinoi ekonomiky*, *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, № 3, T. 3, p. 194-200.
2. Hoblyk V. (2016), *Aktualni problemy rozvytku sub'ektiv prykordonnoi torhivli v transkordonnomu rehioni*, *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu*, № 1 (5), p. 207-210.
3. Hoblyk V. (2012), *Spilni transkordonni rehiony Ukrainy ta YeS: zovnishnoekonomichni aspekt*, NAN Ukrainy, Instytut rehionalnykh doslidzhen, Lviv, 305 p.
4. *Zovnishnoekonomichna diialnist pidpriemstv* (2006), available at: [http://b-ko.com/book_250_glava_23_7.2 Спеціальні пр.html](http://b-ko.com/book_250_glava_23_7.2_Specjalni_pr.html) > /.
5. Kozub V. (2013), *Zrostantia roli transkordonnykh rynkiv u rozvytku prykordonnoho spivrobitnytstva*, available at: [http://euroregion2013. Blogspot.com/2013/04/blog-post_8594.html](http://euroregion2013.Blogspot.com/2013/04/blog-post_8594.html).
6. Lohinov Ia. (2015), *Vtracheni shansy ukrainсько-polskoho prykordonnia*, available at: http://gazeta.dt.ua/economics_of_regions/vtracheni-shansi-ukrayinopolskogo-prikordonnya-.html.
7. Lohinov Ia. (2015), *Lehalna prykordonna torhivlia narazi ne zaminyt kontrabandu*, available at: <http://porteuropa.eu/ua/wizy-kordon/ kontrabanda-korupcija/2278-lehalna-torhivla-ne-zaminyt-kontrabandu>.
8. Mikula N. (2011), *Rozvytok transkordonnoho spivrobitnytstva Ukrainy v umovakh rozshyrenoho YeS*, available at: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Desember/11.htm>.
9. Mikula N. (2014), *Transkordonne spivrobitnytstvo Ukrainy v konteksti yevrointehratsii*, NISS, K., 316 p.
10. Tymechko I. (2015), *Rozvytok prykordonnoi torhivli v konteksti Uhody pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS, Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, № 4 (114), p. 107-110.